

II.

A település kezdetei.

1. Magyarok és szászok. Egyházi szervezet. 2. A „vlachok” megjelenése. 3. Máramaros XIV. századi szervezete: vajdaság — nemesi vármegye.

Bár a rendszeres régészeti kutatások még nem kezdődtek meg Máramarosban, a véletlenül felszínre került bronz- és római kori leletek arról tanuskodnak, hogy számottevő — ba nem is sűrű — lakosság élt itt időszámításunk kezdete körül. Római császárok pénzei és sóbányászati szerszámok ez ókori települések korának és a nép foglalkozásának kérdésére adnak választ. A vidék legnagyobb kinese, a só vonzotta a népvándorlás kora előtti telepeseket: a sóaknák közelében álltak tanyáik Jód, Rónaszék, Szlatina, Nereznice és Urmező határában.¹ Mai tudásunkkal nem állapítható meg biztosan, hogy mikor szakadt meg a máramarosi lakosság kontinuitása, mikor hagyták abba a bányák művelését. A Dacia Traiana kiürítésétől a XIII. századig eltelt ezer évben úgyszólván lakatlan a terület s a népvándorlással idesodródott népek nem ismerték az itteni bányákat.²

A magyar honfoglalás megszállatlanul hagyta Máramaros földjét. P. mester Gestája, bár a beregi Munkácsnak

¹ Mih. 618—20. és Hampel J.: Máramarosi aranylelet. Archeologiai Értesítő XIV. (1894), u. ö.: A bronzkor emlékei Magyarországon. 1886, ahol a 169. l.-on található a máramarosi leletek felsorolása.

² Mihályi i. h. azt véli, hogy a VI. sz.-tól szakadatlanul művelték a bányákat. Wenzel és Szilágyi is így gondolta (Wenzel: Máram. 13. és Századok 1889. pótf. 18.) Iványi Béla bizonyította be, hogy a XIII. sz. előtt ismeretlenek az aknák s a rájuk vonatkozó krónikás adatok nem hitelesek. (Két középkori sóbánya-statum. Századok, 1911. 12—14.) A bányászatról és a megye multjáról v. ö. Simonchicz, Innocentius: Noctium Marmaticarum Vigiliae. Bibliothecae Regnicolarum oblatae, 1803. Nemz. Múz. Kéziratár.

nagy szerepet juttat az országszerzés leírásában, erdős-hegyes megyénket meg sem említi. Még Ugocsáról is csak mint a megszállásnak határt szabó vidékről szól.³ Az egész terület gypűelve lett: kiválóan alkalmassá tették e célra a Halicstól elválasztó Kárpátok havasai sűrű „fekete erdeikkel” s a mocsaras, vadvizes folyóvölgyek.⁴ Mesterséges gypűnek is van nyoma: az ugocsai Felszász (ma Királyháza) királyi népei szabadon halászhatták a Tiszát „a máramarosi gypűkig” 1272. évi kiváltságlevelük értelmében.⁵

Árpád-házi királyaink vadászni jártak ide. Egy 1271-ben kelt oklevél Bereget és Ugocsát „a szent királyok vadaserdei”-nek mondja,⁶ Imre király 1199-ben Máramaros vaddús erdeit kereste fel egy donációslevelének elbeszélése szerint.⁷ Ez a legrégebb említése a megye földjének. Igen gyér lakossága már lehetett a XIII. század fordulóján, királyi vadászok, solymárok, erdőóvók szétszórt telepei állhattak évtizedekkel a szervezett telepítések megindulása előtt.⁸

Amidőn a magyarság szaporodása szükségessé tette az országot körülvevő gypűelve fokozatos birtokbavételét és betelepítését, egymás után keletkeztek az addig lakatlan erdős határszéleken királyi ispánságok, amelyek jövedelme az ország belsejében magánkézre jutott királyi birtokokért némi kárpótlást nyújtott. Az uralkodók szívesen látták a számukra gazdaságilag azelőtt értéktelen hegyvidékek benépesülését, hiszen a gypűelve az ő vagyonukat gyarapította. Elősegítették tehát a tiszaháti magyarságnak békés előnyomulását is, mellyel Ugocsát, majd Máramarost birtokába vette. Megyéinkbe a XII. századtól kezdve települtek magyarok, de odaköltözésüknek fokozódása, mintegy intézményessé válása inkább a tatárpusztítás utáni évtizedekre tehető. A XIII. század második felének nagyobb arányú máramarosi magyar előnyomulása valószínűleg a sóbányászat megindulásával hozható kapcsolatba. Eleinte szerény méretű lehetett a bányák művelése, az erdélyiek mellett a máramarosi só ekkor még jelentéktelen: csak a XIV. század közepétől van biztos tudomásunk bányászataról.”

³ *Scriptures Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* Edidit E. Szentpétery. Bp. 1937. I. 53.

⁴ V. ö. Tagányi K.: *Gypű és gypűelve.* M. Ny. 1913.

⁵ „usque ad indagines sylvae Maramarosi” Fejér V. I. 177., v. ö. Szabó I.: *Ugocsa megye.* Bp. 1937.

⁶ „forestae sanctorum regum” Fejér V. I. 157.

⁷ „in Maramorisio tempore venationis venatum ivissemus” Fejér II. 347.

⁸ V. ö. Komáromy A.: *Ugocsa vármegye keletkezése.* (Érték. a tört. tud. köréből XVI. k. 2. sz.) 1896. 14.

⁹ A sóakna első említése 1355-ben. (Mih. 36.) Sókamaráról 1397-ben hallunk először (Iványi, Századok, 1911. 14.)

A betelepülő magyarság gyér szláv lakosságot talált itt. Írásos emlékünk erről nem maradt, de megtaláljuk nyomait a vidék helyneveiben. Szlávok adták át a nagy folyók nevét: Visó, Iza, Kaszó, Máramaros, Tarac, Talabor, ezek azonban részben nem tőlük származtak, hanem ősbibb lakosságra mutatnak vissza.¹⁰ A szláv eredetű folyó-, illetve pataknevek alapján hozzávetőlegesen megállapítható, hol élt ez a magyart megelőző, de igen csekélyszámú népelem: a Tisza mellékén és a jobbparti folyók völgyének alsó szakaszán. Tőlük származhat a Huszt (ma Husztica), Baranya, Lipcse, Szeklence, Szaplonca, Kabolapatak, Szlatina és valószínűleg a Róna folyó neve. Valamennyi felsorolt víz mellett keletkezett még a középkorban hasonló nevű helység, mivel azonban a XIII. században a szlávokhoz képest nagy tömegű magyarság került a Tisza völgyébe, valószínűnek látszik, hogy e települések magyarok voltak.

A megye déli részén, a Tisza balparti mellékfolyóinak völgyében még sokkal kevesebb szlávot találhattak az Alföld felől érkező magyarok; az sem lehetetlen, hogy teljesen lakatlan volt a vidék. Az itteni patakok ugyanis, épen mert nem volt még nevük a magyar betelepülés előtt, magyar nevet kaptak. A határjáráskor ilyen magyar vízneveket jegyeztek fel: Sugatagpataka, Farkaspataka, Cseresznyepataka (Técsón); Köntöspataka, Gyapjúpataka (Szaploncán); Nyírespataka, Borostyánpataka, Gödörpataka, Sűgópatak, Mélypatak, Gyepűpatak, Malomvize (Kabolapatakán); Komlóspataka (Hosszúmezőn); Aranyospatak, Láppatak (Szigeten); Sópataka, Fertő (Veresmarton). A Kaszó melletti Bárdfalván Hidegforrás, az Iza völgyében fekvő Nánfalva határában Fenyőspataka, Szarvaspataka vagy Csorbapataka, Egrespataka vagy Szárazpataka; Barcánfalván Gémpatak és Sáspatak; Rozásvlyán Hamispatak; Konyhán Sebespatak, Feketepatak és Gorgopatak; Szelistyén Táláspatak, Szélespatak, Kisorrpatak és Nagyorrpatak tanuskodnak arról, hogy a magyarság volt itt az első fogláló. Fel-tűnő, hogy nemcsak a kis vizeknek, de a tekintélyesebb Jódnak és Sajónak is magyar neve van. Mind a patakok, mind a hegyek, erdők, mezők magyar nevet viselnek a megye déli részében. Általában a XVIII. század előtti oklevelekben a Tisza és baloldali mellékfolyóinak vidékén sokkal több magyar földrajzi nevet találunk, mint szlávot, vagy épenséggel román-t.¹¹ Határozottan mutatja ez a tény, hogy a magyarok által itt talált szlávok nagyon gyér számú volt. Nem állítjuk, hogy ezek a pataknevek mind a XIV. század közepe előtt keletkeztek,

¹⁰ V. ö. Kniezsa I.: Magyarország népei a XI. században. Szent István Emlékkönyv, Bp. 1938. II. 413. és térkép.

¹¹ Lásd az Adattárban.

hiszen némelyikükről csak az újkorból maradt fenn írásos emlék, de az kétségtelen, hogy e vizek vidékén a magyarság megelőzte a románságot és az említett szlávoktól különböző ruténiséget.

A XIV. század elejére a magyar telepekből a következő magyar nevű helységek fejlődtek ki: Husztköz, Keselyűmező, Száldobos, Visk, Újbárd, Úrmező, Técső, Bedőháza, Taracköz, Körtvélyes, Hosszúmező, Szarvaszó, Apsa, Sziget, Farkasrév, Disznópatak, Hódpaták, Nyíres, Fejéregyház, Veresmart, Szurdok, Sajó és Borsa.¹² Ez a felsorolás meg is adja az 1300 körüli magyar néptalaj hozzávetőleges határát. A Tisza partját Bocskó vidékéig, a balparti Visót, Izát, Kaszót és Máramarost egészen a forrásvidékéig megszállta a magyarság, vagy legalábbis felkereste s a patakoknak nevet adott. A jobbparti hosszú mellékfolyók völgyében nem ment el ilyen messzire: a Taracnak csak a torkolatvidékét, a Talabort Kövesliget vonaláig, a magyar nevű Nagyágot Lipcséig lakták magyarok. A Borsovánál Dolha (Hosszúmező) lehetett a legészakibb település, de ennek magyar eredete kétséges.

A település sűrűsége, a földrajzi viszonyoknak megfelelően, nem volt egyenletes. A termékeny Tisza völgybe sokkal több magyar jutott, mint a vad, elhagyott vidékekre. Az is természetes, hogy az ország más részeihez viszonyítva ritka volt a máramarosi medence népessége; az akkori gazdálkodási formák sűrűbb lakosság megélhetését nem tették lehetővé.

A Tisza melletti Visk mint az ugozsai királyi uradalomhoz tartozó „terra” 1271-ben a Hontpázmány nemzetség Biharban birtokos ágáé lett IV. László adományából. Egész környéke akkor még a királyé. Mivel az adománylevelet állítólag elvesztették a nemzetségtagok, 1281-ben az uralkodótól újat kapnak, amely biztosítja nekik „villam et terram” a vámmal együtt.¹³ Ez az oklevél még nem szól a viski várról; bizonyára csak ezután építették a viski földesurak, hogy a sóbányák felől érkező szállítmányok vámolását megkönnyítsék. S mivel a királyi telepések földjével érintkezett uradalmuk, azokat pedig az egész környéken egyetlen királyi vár sem védte, minden biztonnal bekebelezték volna őket, ha III. Endre nem siet segítségükre. A király 1300-ban, arra hivatkozva, hogy a Máramarosban összegyűjtött népei védelmére szüksége van a várra és a birtokra, elvette a Hontpázmányoktól Visket és ugozsai birtokkal kárpótolta őket.¹⁴

¹² Lásd az Adattárban. V. ö. Csánki: Századok, 1889. 37—8. Sok általa ott felsorolt magyar nevű nem vehető ide, mivel később alakultak ki.

¹³ Komáromy A.: A Hunt Pázmán nemzetség ugozsai ágazata. Turul VII. 149. és köv., valamint Karácsonyi II. 228.

¹⁴ A huszti vár a XIV. század derekán épült. (Turul, VII. 158.) A cserére Mih. 3—4. Szabó 70.

A XIII. század második felétől új gazdaságpolitikai elv érvényesült Magyarországon. Mivel nagyon sok királyi birtok került magánföldesurak kezébe, az uralkodó, hogy elvesztett jövedelmeit pótolja, számos helységnek városi privilégiumot adott. E kiváltságolt, de falusi jellegű városokba szabadon költözhettek a környék földesurainak alattvalói: a király így valósággal visszanyerte az elvesztett népeit.¹⁵ Ez az ország-szerte érvényesülő gazdaság- és társadalompolitikai törekvés, amely új városok alapjait vetette meg és sok meglévő falut indított meg a felemelkedés útján, még a XIII. század második felében érte el Ugocsa területét. A hajdan az egész megyét magába foglaló királyi uradalom akkorra már csak a Tisza mellékére korlátozódott három nagybirtokos nemzetség — Káta, Gutkeled és Hontpázmány — terjeszkedése következtében. A megmaradt királyi területen alapította a király magyar és szász telepések odajuttatásával Szöllös, Felszász és Nagyszász helységeket. Az első kettőt városi kiváltsággal ruházta fel (1262, 1272).¹⁶ Ugyanez a telepítési hullám juttatta el Máramarosba az öt városban megszálló szászokat s ekkor került ismét nagyobb tömeg magyar a Tisza vidékére. Ezeknek a királyi földön megtelepült népeknek a védelmére távolította el III. Endre a Hontpázmányokat Máramarosból.

Az oklevelekben emlegetett szászoktól semmiféle földrajzi név nem származik, nagyon valószínű, hogy csak az 1329-ben kiváltságolt négy városban és Szigeten éltek, de itt is csak kevesen. Eredetüket tekintve: alighanem az ugocsai szászoknak királyi szóra kiváló és kelet felé húzódó egyik csoportja. Az is lehet, hogy a század második felében egyenesen Flandriából érkezettek egy része került Máramarosba.¹⁷ A letelepülésüket követő első két században gyakran találkozunk német nevekkal az öt város bírái és vezető polgárai közt, de a középkor végére teljesen beolvadtak a magyar többségbe.

A magyar lakosság származási helyére az a per vet világot, amelyet a máramarosi egyházi joghatóságért és tizedért 1299-től kezdve hosszú időn keresztül az egrí és erdélyi püspök folytatott. A máramarosi Tiszavölgy eredetileg az erdélyi püspökséghez tartozott, III. Endre korában azonban az egrí püspök biztosította magának a tizedszedés jogát. 1299-ben és 1300-ban az erdélyi javára döntötte el perüket az uralkodó.¹⁸ Az 1331—32. évi pápai tizedlajstrom szerint megint az egríhez szá-

¹⁵ V. ö. Hóman—Szekfü, I. 562.

¹⁶ Szabó 43. és köv.

¹⁷ V. ö. Szabó 47. és köv.

¹⁸ Ortway T.: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején. Bp., 1891—2. I. 146. és köv., Balássy F.: Az egrí püspökség c. cikke. Az 1300. okl. kiadva Mih. 1—2.

mítják mint önálló archidiaconatust öt plébániával (Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget).¹⁹ Az erdélyi püspök nem nyugodott bele ebbe a helyzetbe — az egri javára szóló döntés idejét és körülményeit nem ismerjük — még 1346-ban is voltak bonyodalmuk. Ekkor történt, hogy az erdélyi püspökhöz pártolt a szigeti plébános, aki egyúttal az egri püspök máramarosi vicarius volt. Miklós egri püspök elé idéztetvén ünnepélyesen megesküdött, hogy a Máramarosban jogtalanul megjelent erdélyi püspökhöz félelmében csatlakozott „temeritate ductus et etiam per metum coactus”. A jövőben mindig hű alattvalója lesz az egrinek és ezt az esküt kényszer nélkül tette. Ha valaha megszegné fogadalmát, elveszti „beneficiumát” és minden vagyonát s élete fogytaig az egri egyház börtönében sínylődik. A viski lelkész megfogadta, hogy netaláni engedetlenségét jelenti a püspöknek.²⁰ Ettől kezdve állandóan az egri egyházmegyéhez tartozott. Mivel a per 1299-ben, tehát a Tiszavölgy benépesítésének éveiben kezdődik, joggal következtethetünk belőle a legelső telepések régebbi lakóhelyére. A XIII. század utolsó évtizedei előtt néptelen Máramaros nem tartozott határozottan egyik püspökséghez sem. A század végén meginduló telepítések az egri és az erdélyi egyházmegye területéről — Beregből és Ugocsából — költöztettek át nagyszámú magyart. Ezek új lakóhelyükre magukkal vitték a régi püspököknek rájuk vonatkozó igényét.²¹

2. A Tisza völgyében felfelé Bocskó vidékéig s a balparti

¹⁹ Ortway i. m. I. 202—3. V. ö. Fejér VIII. 3. 543. és 652.

²⁰ Mih. 23—5.

²¹ Wenzel és Szilágyi elfogadták Jerney Jánosnak a máramarosi konventről szóló tudósítását, amely szerint 1213-ban egy oklevelet állított volna ki a konvent. (Magy. Tört. Tár II. 104. Wenzel, Máram. 323, Szilágyi, Századok 1889. pótf. 18.) Mihályi ezzel támasztotta alá elméletét a német lovagrend itteni szerepléséről (5. lap). Ez az oklevél gróf Kemény József-féle hamisítás. (V. ö. Karácsonyi János: A hamis, hibás keltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Bp., 1902. 12.) A német lovagrend máramarosi tartózkodásáról szóló elmélet nem Mihályitól származik. Katona István is ide helyezi a lovagokat s a Barcaság „Borza” nevét Bocskóval azonosítja. (Historia Critica Regum Hungariae 1778—1814. Tom. V. 172—3.) Simonchicz Huszt nevét a német „Hut” — védelem szóból eredezteti, Técsőt pedig Teutschau-ból (i. m. II. 170—5). A román irodalomban máig általánosan elterjedt ez a hiedelem (Filipașcu: Istoria Maramureșului 30. l. és Századok 1935. 362., ismertetés J. Schiopul Erdély XII—XIII. sz.-i történetéről szóló könyvéről), főleg Katona érvelését követve, amely szerint Borza földnek az erdélyi és az egri egyházmegye határán kell lennie. A Barcaság XIII. sz. eleji perében a pápa által bírákul rendelt két püspök személyének szólt a megbízás, ez alapon tehát nem lehet a hagyományos és helyes felfogással szemben máshol keresni a „Borza” földet.

mellékfolyók völgyében többségükben már álltak azok a magyar faluk, amelyeknek nevét felsoroltuk, amikor Károly Róbert támogatásával egy új nép jelent meg Máramaros földjén. Az erdélyi királyi váruradalmakban már korábban is felhasznált pásztorkodó román elemet az éppen akkor szervezés alatt álló máramarosi királyi váruradalomba is be akarta kapcsolni, hogy a nagy területű, de csak kis részén lakott föld jövedelmét fokozza s egyúttal, hogy a veszedelmes keleti szomszédok, a tatárok harcmódorát ismerő fegyverforgatókra is szert tegyen. Ez a két szempont, a gazdasági és a védelmi indokolja azt is, miért szállták meg a határmenti hegyvidéket románok. Az árpádkori nagy népszaporodás magyar népfeleslege kijutott a Kárpátokon átvezető folyók völgyén Havaselvére és Moldvába s a Kárpátok külső lábánál egész sorát alapította a magyar városoknak.²² De életformájának megfelelően csak a sík, vagy dombos vidéken telepedett meg s a magas hegységeket, zárt erdőket elkerülte. Ezekre, a magyaroktól megszállatlan erdőselegelős kárpáti tájakra hozták a vándorlásra mindig kapható románokat a váruradalmak szervezői. Betelepítésük előtt a Kárpátok lejtőin nomadizáltak, a helyhez kötött élethez még nem voltak szokva, de türk előkelők által szervezett társadalmuk már jelentékeny magyar hatáson esett át.²³ Lehetséges, hogy egyes pásztorcsoportok már a XIII. században eljutottak Máramaros északi és keleti részeinek kitűnő legelőire, de állandó otttartózkodásról csak a XIV. század első évtizedeitől kezdve lehet szó. A váruradalom úgy használta fel őket, ahogy tudta: juh- és disznópásztorok lévén, állataik hányadát szedte be tőlük s vezetőik, a többnyire türkfajú kenézek — legalább a vagyonosabbak — a várnagy vezetése alatt harcoltak a határokon kívül is.²⁴

Meg kell jegyezni, hogy a máramarosi románság kezdetől fogva szabadabban mozgott, mint délerdélyi testvérei, akik pedig hasonló módon kerültek a királyi várbirtok területére. Oka ennek társadalomszerkezetük feltűnő különbsége volt. A máramarosiak fejlettebb társadalom formáival érkeztek: még kárpátontúli hazájukban kialakult magyar hatásra a vá-

²² V. ö. Lükő G.: A moldvai csángók. Népr. füz. 3. 1936. és u. ötöle Havaselve és Moldva népei a X—XII. században. Ethnogr. 1935. Makkai L.: A milkói (kún) püspökség és népei. 1936.

²³ V. ö.: Elekes L.: A román fejlődés alapvetése. Századok 1940. 288. A román életformára Rásonyi Nagy L.: Contribution á l'histoire des premieres cristallisations d'état des Roumains. Archivum Europae Centro-orientalis 1935. 228. és köv. Tamás L.: Rómaiak, románok és oláhok Dacia Traianában Bp., 1935.

²⁴ V. ö. Mályusz E.: A középkori magyar nemzetiségi politika. Századok. 1939. 411. és köv.

laszlott vajdai intézmény. A kenézeket nagyobb társadalmi különbség választotta el a köznéptől, mint a délieknél, így nemessé válásuk gyorsabban és könnyebben következett be, mint azoknál. A magyar hatalom ezt a kiforrottabb román társadalmat simán beleilleszthette a máramarosi uradalom szervezetébe, meghagyva a vajdai és kenézi tisztséget, de a királyság intézményeihez alkalmazva.²⁵

A kenéz román pásztornépével elhelyezkedett a kijelölt földön s megkezdte a kóborláshoz szokott népét falusi életre szoktatni. Ha saját, magávalhozott román népe nem bizonyult elégnek egy falu megalapításához, idegen népelemeket hívott. Minden jel arra mutat, hogy a Felsőtisztától nyugatra, illetve északra eső területek köznépe a román kenéz falujában rutén volt már eredetileg is. Egy 1350. évi oklevél arról értesít, hogy Lajos király a megye északi részén levő Lipcse és Szelemező kenézségét Karácsony négy fiának: Szerecsen, Miklós, Bálint és Lukács „hű oláhainak” adja. Egyben felhívja a két faluban lakó és oda összegyűjtendő „oláhokat”, hogy Karácsony fiait fogadják el kenézükknek és uruknak (senior) és utódaikat is tartásuk meg maguk közt, mindenkor engedelmeskedve nekik.²⁶ A fennmaradt személy- és helynevek tanúskodása szerint mindkét falu lakói eleitől fogva rutének,²⁷ maguk a faluk pedig magyar és rutén előtti szláv alapítókra mutatnak vissza. Az „oláh” szónak ugyanis a középkorban nincs pontos, népiséget kifejező jelentése, csak „hegyi pásztor” értelmében használják.²⁸ Bizonyára ugyanígy gyűjtötték össze az északmáramarosi rutének őseit azokban a falukban is, amelyekről nem maradt fenn ilyen értékes közlés. A külső és belső ellenségtől sokat szenvedő Galícia parasztsága szívesen cserélte fel otthonát a nyugodt fejlődésű, zavartalan Máramarossal.²⁹ Mind a magyar várispán,

²⁵ V. ö. Docum. pag. XX. és köv. Gáldi—Makkai: A románok története 52—3. és Makkai L.: Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben. Hitel (Kolozsvár) 1940—41. Ez utóbbiban egy gondolja, hogy a máramarosi románságot „nem királyi vár köré, királyi várnagy parancsnoksága alá, hanem autonóm nemzetiségi területként” szervezték a XIII. sz. végén „a régi, éppen kihálóban lévő elv alapján.” (162. l.). Nem számol azonban a vidék tekintélyes magyar lakosságával, amely a folyó- és helységnevek tanúsága szerint megelőzte a románokat s a szászokkal együtt a király védelme alatt állt. Valószínűbbnek tartjuk, hogy csak Károly Róbert uralkodásának első éveiben, az 1300 óta királyi kézen lévő viski vár köré való várispánság szervezése során került sor a románok letelepítésére.

²⁶ Mih. 29—30. Gorzó. Szelemező ma Herincse.

²⁷ Lásd az Adattár-ban.

²⁸ Szabó 104.

²⁹ A galíciai eseményekre v. ö. Stählin, K.: Geschichte Russlands 1923. I. és Kljutschewskij, W.: Geschichte Russlands 1924. I.

mind pedig a román kenézek örömmel fogadták a lengyelországi jövevényeket, akik juh-hányadaikkal jövedelmüket növelték. Bizonyára már a középkorban is ellátták őket különféle kedvezményekkel, úgy mint az újkorban, csakhogy idecsalogassák őket.³⁰ Tekintettel az újonnan jötteknek kijáró kedvezésekre, ami arra készítette a vándorlásra mindig kapható pásztorokat, hogy adómentességük leteltekor más birtokára költözzenek, valószínűleg nehezen ment a helyhezkötésük és földművelésre szoktatások.³¹

3. A Hontpázmányoktól elcserélt és Ugocsából a szerveződő máramarosi váruradalomba átosztott viski vár szerepét hamarosan átvette a sokkal energikusabb helyre — a Tisza és a Nagygág találkozó pontjára — épített huszti kővár. Ez lett a várispánság székhelyévé. Az ispánság kialakulásának korából, sajnos, alig maradt írásos emlékünck, így a XIII—XIV. századi állapot megrajzolásánál inkább következtetésekre vagyunk utalva. A gyepeülvén fekvő királyi uradalmak, mint a zólyomi is, a tatárjárás utáni évtizedekben kezdtek lassan vármegyévé alakulni.³² Az övékével párhuzamos a, máramarosi fejlődés, eltér azonban annyiban, hogy itt nem élt hadakozó magyar elem, amely a comes, illetve a várnagy szolgálatában nemessé fejlődhetett volna, mint a turóci és liptói jobbágyfiúk, vagy a szepesi lándzsások.³³

Az átalakulás korában a szomszédos megyék főispánjai viselték a máramarosi comesi tiszteletet. A viski vár királyi kézbe vétele után néhány évvel találkozunk először „Comes Maramarosiensis”-szel: 1303-ban Pók nembeli Móric fia Miklós „vajda”, aki korábban főpohárnok és beregi főispán, majd erdélyi vajda — innen az 1303. évi címe — a comese Ugocsának és Máramarosnak.³⁴ 1319-ben még mindig ő áll a megye élén, utána alighanem fia, István következik.³⁵ Ezután a Hermány nembeli Laczkfiak szerepelnek máramarosi főispánokként: András 1350-ben székely ispán, besztercei, máramarosi és brasói comes-, valósággal örgróf Magyarország keleti határán.³⁶

³⁰ Az újkori verhovinai telepítők húszévi adómentességet is adtak.

³¹ V. ö. Hodinka A.: A munkácsi görög-katolikus püspökség története. Bp., 1910. 77. és köv. l.

³² V. ö. Hóman—Szekfü I. 564.

³³ V. ö. Mályusz: Turóc megye kialakulása. Bp., 1922. és Fekete Magy A.: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Bp., 1934.

³⁴ Fejér VIII. 1. 147. Anjou I. 505. Karácsonyi II. 438—9.

³⁵ 1327: István, a comes, családját az oklevél nem árulja el. Fejér VIII. 3. 212. Pók nb. Miklósnak van István nevű fia. (Karácsonyi i. h.)

³⁶ Mih. 29. Karácsonyi II. 173. 1355-ben a román Bedőházi Drágot comesnek mondják (Mih. 35.). Bizonyára offiálisa Laczkfi András főispánnak, akit egy hónappal korábban említenek (Mih. 33.). Máramaros első román főispánja Szász fia Balk volt. (lásd alább).

Utána unokaöccse, Miklós Szatmár, Ugocsa és Máramaros főispánja. Ezekben az övekben a Laczkfiak viselik még az erdélyi vajdai, zempléni és beregi comesi méltóságot is, tehát familiárisaik által kezükben van az ország észak-keleti része.³⁷ Egy alkalommal — 1362-ben — Himfi Benedek mestert mondják Máramaros és Szatmár főispánjának,³⁸ de hat év múlva már ismét a Pók nemzetség egyik tagjává megyénk comesi tiszte.³⁹

Ha volt a megyének főispánja, alispánnak is kellett lenni. Ez a comes megbízottjaként a várból — kezdetben Viskről, majd Husztról — igazgatta Máramaros népét. Őneki szolgáltatták be a románok kenézei juh-ötvenedeiket, amelyek azonban, az oklevelek szerint, néhol meghatározott évi mennyiséggé alakultak évtizedek folyamán.⁴⁰ Ugyanő ítélte a román kenézek által, maguk közül választott vajda segítségével a románok ügyeiben, a magyar és szász városok azonban, 1329. évi privilégiumuk értelmében, mentesek voltak joghatósága alól.⁴¹

A román vajda a jelek szerint az egész máramarosi „vlach” népnek vezetője. Közigazgatási ügyekben a főispán megbízottjával, az alispánnal — Máramarosban rendszerint a huszti várnagy — együtt jár el. Mivel csak kisebb jelentőségű ügyekben ítéltet ő, a fontosakban ellenben a várnagy, nyilvánvaló hatalmának korlátozott volta.⁴² Bár az oklevelek szerint a románok közössége szabadon választja meg azt, akit „hasznosnak és méltányosnak lát”, az ismeretes máramarosi vajdák nemcsak, hogy a leggazdagabb családok tagjai, de a szaploncai kenézek nemzetségéből való Erdő kivételével, mind közeli rokonok.⁴³

A máramarosi románoknak talán éppen első vajdája volt ez az Erdő s a tizes-húszas években lehetett népének vezetője. Nevével csak fiainak és testvérének 1345. évi birtokba iktatásakor s dédunokáinak s más rokonainak 1429. évi osztozkodásakor találkozunk.⁴⁴ A század negyvenes éveiben már Bogdán

³⁷ 1366. Fejér IX. 3. 560. Karácsonyiné II. Miklós (id. h.).

³⁸ Fejér IX. 3. 301. V. ö. Hóman—Szekfü II. 306. és köv. 1.

³⁹ 1368. Mih. 62.

⁴⁰ Lipszén évente 20 berbécs. 1412. Mih. 185. Gorzó 19.

⁴¹ Erről alább.

⁴² A máramarosi vajda jogkörét és megválasztásának módját csak a beregiéből ismerjük. 1364-ben Erzsébet királyné a hatalmaskodó beregi officialisokkal szemben meghatározza a vajda jogait. (Mih. 55. Gorzó 20.) V. ö. Mályusz, Századok. 1939. 443. és Gáldi—Makkai 53. és köv. 1.

⁴³ „qui pro ipsis utilis et honestus videretur, de communi voluntate, eis preficere admitteremus, secundum quod etiam aly wolacy in Mararosyo et aly partibus regni nostri Hungarie potirentur libertate.” Mih. i. h.

⁴⁴ Mih. 20. és 277. A leszármazás — nem mindig megbízható! —: Petrovay Turul XV. 174. Petrovay minden máramarosi előkelő román csa-

a vajda.⁴⁵ A szomszédos Bereg és Ung megyék területén megtelepedett vlachok — itt még bizonyosabban rutének s nem románok — vajdái a később Máramarosban birtokossá lett Bilkei és Lipcsei, illetve Dolhay család XIV. század derekán élt ősei.⁴⁶

A magyar várispánságok keretei közé beillesztett ezen oláh vajdaságokon kívül az uralkodó egy új, a tatárok ellen védelmet biztosító kárpátontúli vajdaság szervezését is megkezdte. A máramarosi Bedőháza román birtokoscsaládjának egyik tagját, Drágust, hihetőleg a negyvenes években, nagyszámú románál átküldte a mai Moldova északnyugati részén lévő Moldova folyó mellékére, — ahol már álltak magyar alapítású városok — és reá bízta az általa létesített moldvai vajdaság vezetését.⁴⁷ Bár ily módon Moldova máramarosi fegyverforgató románokkal gyarapodott, ez még nem jelenti, hogy most és innen népesült volna be.

Épp ellenkezőleg, egy emberöltővel korábban Moldova felől, annak ritka lakosságú, katonailag és közigazgatásilag még úgyszólván szervezetlen földjén keresztül érkeztek Máramaros román telepesei. A vajda és közvetlen környezete — familiája — volt máramarosi eredetű, de nem Moldova románságának zöme, amelynek egy része pásztorként már akkor ott élt, más része pedig sokkal később is odakerülhetett állandó megtelepedésre.

A máramarosi vajda, Bogdán, aki testvérével, Jugával a megye déli felében óriási birtok felett rendelkezett s lehetséges, hogy a vajdaságot is Jugával közösen viselte,⁴⁸ megirigyelte

ládót igyekezett egy közös őstől, Szenezláv havaslevi vajdától (élt 1247 körül) leszármaztatni. (Századok, 1911. 614. és köv. családfá: u. o. 618. és Turul-beli cikkeiben.) Bizonyítékok híján nem fogadható el sem ez az elmélete, sem jelen esetben Erdő vajda összekapcsolása Sztennel. (Turul XV. 174.) Feltételezhetően rokonok voltak, de nem Szten fia Erdő, hanem Iváné (az 1345-ben iktatott testvérét, Sztánt 1360-ban Iván fiának mondják. Mih. 48.). 1911-ben Petrovay már ettől az Ivántól származtatta Erdőt, de Ivánt még akkor is Szenezlávától (i. h.).

⁴⁵ Mih. 17.

⁴⁶ Mih. 17. 59. 63. 75. 76. 78. és Petrovay Turul XII. 12. Az ungiakra Mih. 64. 78. 94. és Petrovay Turul XI. 75. és 78. ő azonban tévesen beregi vajdának mondja Szaniszlót, noha az 1371-es oklevél félreérthetetlenül ungi vajdának nevezi. (Mih. 64.)

⁴⁷ V. ö. Mih. 15—6. és 58. Docum. 78. és 178—80. Gáldi—Makkai 54—5.

⁴⁸ Testvérek egyszerre, vagy egymást felváltva voltak máramarosi vajdák: Bogdán 1343 előtt, Juga nem tudjuk mikor, de 1385-ben hajdani vajdának mondják; Juga fiai János 1349-ben és István 1360-ban; végül Szász fiai Balk 1365, 1373, 1378, 1384, 1385, 1390, 1391 és 1397 években és Drág 1387 és 1397-ben szerepelnek az oklevelekben a máramarosi oláhok vajdái-ként (Mih. 17, 85, 26, 28, 45, 56, 65, 69, 73, 83, 85, 98, 99, 101, 102, 104, 109, 117, 87, 117).

a moldvai vajdának az övénel nagyobb függetlenségét és várispántól nem korlátozott mozgási szabadságát. Nem tudjuk melyik évben, de mindenesetre Nagy Lajos uralkodása alatt, a király engedélye nélkül, rokonai és szolgái nagy tömegével átvonult Moldvába s megpróbálta Szászt, Drágus fiát és utódját kivetni a vajdaságból. Csatlakozásra hívta fel a máramarosi románság vezetőit, harcos kenézeit s a vele menni nem akarók egyikének, Gyulának faluit felgyújtotta és őt családjával együtt megfosztotta birtokától.⁴⁹ Vállalkozásában elkísérte unokaöccse, Juga fia István s ez említett hatalmaskodást ő hajtott végre Bogdán parancsára. Ez a moldvai támadásuk, úgy látszik, nem járt eredménnyel, sőt Bogdán hűtlenségéért vajdasága elvesztésével bünhődött. A vállalkozásban részt nem vevő Juga lett a vajda, majd halála után fiai, János és a vétkes István.⁵⁰ Valószínűleg 1359-ben újra megkísérelte a moldvai vajdaság megszerzését Bogdán — talán Szász is meghalt időközben s fiaitól könnyebbnek látszott az irigyelt tartomány elragadása — sok máramarosi román harccsal megrohanta őket s hosszú évekig tartó küzdelmek után biztosította magának Moldvát. E háborúskodások alatt 1360-ban a király seregében Bogdán ellen harcoló máramarosi kenézek közül sokan kitüntek, különösen a Bogdántól még előbbi vállalkozásakor birtokából kiforgatott, de 1349-ben ugyanabba, a király által visszahelyezett és megerősített⁵¹ Gyulának a fia, Drágus. Ez sok hűtlen románt térített vissza Bogdántól és hozott vissza Máramarosba.⁵² Ő is, valamint több más magát kitüntető kenéz kapott 1360-ban Lajostól nemesi jogú birtokadományt, amelyről már semmiféle juhötveneddel, sem más adóval nem tartoztak, hanem az „ország más nemeseinek szokása szerint” a király zászlaja alatt kellett harcolniuk.⁵³ A kitüntetett máramarosi kenézek örömmel cserélték fel az „oláh jogú” faluvezető jellegű, adózó társadalmi állásukat az addig csak irigyelt magyal nemesivel, amely népüket jobbágyaikká tette s a harcokban való gyakoribb részvétel által a társadalmi emelkedésnek nagy távlatait nyitotta meg számukra.

⁴⁹ Mih. 26—7. v. ö. Docum. 115—6. és Gáldi—Makkai 54—5. Petrovay Bogdán végleges kiköltözésnek tartja 1342. évi hűtlenség-ét. (Századok 1911. 619.)

⁵⁰ Lásd 38. sz. jegyzetet. Istvánnak megbocsátott a király, 1360-ban „dilectus nobis et fidelis”-nek mondja. Mih. 45.

⁵¹ Mih. 26—7.

⁵² „in restauratione terrae nostrae Moldauanae; plures Olachos rebellantes a via debitae fidelitatis deviantes, vigili cura, et indefessa solitudine reducendo” Mih. 38.

⁵³ Mih. 37—40, 41—42—5, sokkal többre tehető azok száma, akikről nem ismeretes oklevél.

Lajosnak nem sikerült Bogdánt elűzni és Szász vajda fiait visszahelyezni a vajdai székbe. Kárpótlásul 1365-ben nekik adta Bogdán elhagyott s következőképpen királyi kézre jutott birtokait, természetesen nemesi joggal. Az adományozó levél kiemeli, hogy Moldvában hagyták minden javukat, amikor a király szolgálatára Magyarországra jöttek és, hogy a moldvai harcokban rokonaik és szolgálók vérüket ontották. A birtok Konyha központtal kilenc falut számlált s a megye egész délkeleti részét magába foglalta.⁵⁴ Szász fia Balk, bizonyára már beköltözésekor megkapta a vajdai tisztséget is, amelyet Bogdán első hűtlensége óta testvére Juga és annak fiai viseltek, de most, a második bűnbeesés után nem maradhatott tovább a megbízhatatlan család kezén. Nyilvánvaló, hogy a vajdaság Balknak juttatásában nem a románok választása, hanem a király akarata döntött. Bizonyítja ezt az a tény is, hogy a vajdaság mellett hamarosan országos méltóságokat szereztek, tehát a király feltűnő kegye támogatta pályájuk felfelé törését. Balk 1373-ban — nyolc évvel beköltözésük után — máramarosi comes. Noha románok, megszerzik Szatmár és Ugocsa főispánságát, János testvérük királynői főlovászmester. Adományba megkapják még e században a nyalábi, kövári, bélteki és erdődi uradalmakat, úgy, hogy bár Zsigmondtól Máramarosban is óriási kiterjedésű birtokokat nyernek, a Lajostól kapott konyhai uradalomhoz, 1403 körül elhagyták máramarosi birtokaikat és az értékesebb szatmári, középszolnoki váraikba költöztek.⁵⁵ Balk és testvére Drág, az utolsó máramarosi román vajdák, a címet halálukig viselték, de maga az intézmény megszűnt egyrészt azzal, hogy ők voltak egyúttal a kialakult vármegye főispánjai s mint ilyenek ispánságuk oficiálisaival intéztették el a vajdaságuk elé vitt ügyeket, másrészt a megye román társadalomszerkezetének gyökeres átalakulása következtében.⁵⁶

Láttuk, hogy az 1360. évi moldvai hadjáratban kitűnt kenézek nemesekké lettek. Mint földesurak, ők lettek népeik bíráivá, ami nagy tömegeket vont ki a vajda joghatósága alól. Az Anjouk és Zsigmond háborúiban magyar nemesekkel kerültek szinte állandó kapcsolatba, közelről megismerték azok életformáját és intézményeit. Feltűnő, hogy a kenézi jogú birtoklás először a megye középső részein: a Tisza völgyében és az újkori

⁵⁴ Mih. 56—8.

⁵⁵ A Szásztól eredő Drágfi ősök emelkedésére von. I. Csánki, Századok 1889. pótf. 56. Docum. pag. XXXVII. 178—9. 200—1. Szatmári terjeszkedésükre Maksai F.: A középkori Szatmár megye. Település- és népesség-történeti Értekezések 4. sz. Bp. 1940. 88. és köv. Máramarosi későbbi birtokszerzésükre I. a megfelelő vidék tárgyalásánál alább.

⁵⁶ A vajdaság megszűntéről és a vajda név továbbéléséről Petrovay, Századok 1911. 621—2.

nevén „Kaszó” járásban, vagyis a Szigettől délre eső Máramaros, Kaszó és Iza folyók mellékén tűnt el, míg a távolabbi folyóvölgyekben, a Visó és Iza felső folyásánál és a Nagyg mellett Lipcsén a következő században is megmaradt.⁵⁷ Ezt természetesnek kell tartanunk: a megye társadalmának fejlődése a magyar vidékekkel érintkezésben lévő s így az országos vérkeringésben tevékenyebben részt vevő helyeken gyorsabban ment, mint a forgalomból kieső s a városoktól távol fekvő völgyekben. A tiszamenti és kaszói kenézi eredetű nemesség a hetvenes években már megérett arra, hogy az ország más megyéihez hasonló nemesi vármegyei szervezetet építsen ki. A magyar megyék mintájára szolgabírákat választanak, s amint a század közepéig a vajda és az összegyűlt környékbeli kenézek jártak el közigazgatási ügyekben,⁵⁸ 1368 és 1375 óta szolgabírákról hallunk.⁵⁹ Az első nemesi megyei hatóság által kiállított oklevél 1385-ből maradt fenn, ez egyúttal a legrégebb okmány, amely a megye tisztikaráról tudósít, mert a tíz évvel korábbi nem örökítette meg az alispán és a szolgabírák nevét. 1385-ben Balk vajda a főispán, Szarvaszói Bank az alispán és éppígy román a négy szolgabíró: Veresmarti Kende, Karácsonyfalvi Péter, Gyulafalvi Dragamér és a főispánnal egy őstől származó Bedőházi Drág fia, László.⁶⁰ Román eredetű és nyelvű, de magyarul is beszélő és társadalmi állásukban magyar nemes, vagyonos birtokosok ők. Ettől az időtől kezdve szervezetében semmi sem különbözteti meg Máramaros vármegyét a régi magyar megyéktől.⁶¹

⁵⁷ A megfelelő vidék tárgyalásánál találhatók az adatok. V. ö. Makkai i. m. Hitel 1940—41. 174.

⁵⁸ 1349: „praesentibus ... homine ... comitis ... ac kenesiis terrae Maramorisiensis” és „convocatis omnibus kenesiis terrae” írja a király az oláh vajdának, illetve jelenti a vajda egy beiktatásról. Mih. 27. és 28.

⁵⁹ Mih. 62. és Docum. 259. L. o. It. Stat. D. 218.

⁶⁰ Mih. 85—6. v. ö. Docum. 323—4.

⁶¹ V. ö. Mályusz, Századok 1939. 443. és Gáldi—Makkai 66—7. Érdekes a „comitatus” elnevezés előzményeit és történetét megfigyelni. Az első említésektől „districtus” vagy „terra” Máramaros az oklevelekben, ami az ország védelmét szolgáló határmenti s a megyei fejlődés útjára csak később lépő területek általában használt megjelölése (Szepes, Fogaras is). A „comitatus” mint „terület” első felbukkanása a nemesi vármegye kialakulásával egyidős: 1373-ból való (Mih. 65.). Ettől fogva általában így mondják (Mih. 71, 82, 87, 89, 99, 101. stb.), de néha előtűnik még az 1373 előtt használt „terra” (1408. u. o. 154, 1471. u. o. 505, 1472. u. o. 516.) és „districtus” 1411. u. o. 170., 1414. u. o. 194. 1417. u. o. 206. 1418. u. o. 219. 1419. u. o. 229. Nagy ritkán még az újkorban is felbukkannak ezek a vármegye előtti szervezetre visszamutató nevek.